

JAKOVLEV, R. J. -- KONCSOS FERENC

TEVÉKENYSÉG, SZEMÉLYISÉG ÉS ERKÖLCSI NEVELÉS

Abstrakt: Человеческая деятельность — единство действия и поведения, потому что в ней важную роль играют и мировоззренческие, и моральные моменты. Действующий индивидум — единство объективности и субъективности, личность, сущность которой детерминируют данные общественные условия. Кроме объективной детерминации имеет большое значение и воспитание, в процессе которого связываются общественное воспитание и самовоспитание. Цель нравственного воспитания при социализме — человек нравственную детерминацию воспринимал как свободу личности.

Az ember társadalmi létének lényege, hogy termeli létfenntartási eszközeit, azaz a természettel folytatott anyagcsere folyamata nem a kézen talált dolgok elfogyasztására irányul, hanem azok társadalmi szükségletek szerinti átalakítására. Az ember bizonyos szükségszerűségeket felismer, és a felismerés által nyújtott lehetőségeket képes gyakorlatilag megragadni. Olyan optimális lehetőségeket realizál, amelyek közelebb viszik a kitűzött cél eléréshez. Ehhez megfelelő tárgyismerettel kell rendelkeznie. Az emberi tevékenység folyamatában ezért szükségszerűen kibontakozik a tárgyak összefüggéseinek és a tevékenységek műveleteinek fogalmi átalakító képessége, a tudat. Eredendő feladata, hogy a természeti környezettel folytatott anyagcsere optimalizálásával az élővilág egyetemes törvényeinek megfelelően irányítsa az emberi tevékenységet. A cselekvésekben mindig több törvényszerűséget kell egyszerre figyelembe venni, amelyek behatárolják a cselekvés lehetséges irányait, de ugyanakkor az ember számára a törvényszerűségek ismerete az eredményes célmegvalósításhoz egyszersmind a lehetséges megoldások körét is bővíti. Az ember tevékenységével olyan szituációkat is teremt egyben, "amelyekben cselekedni tud, amelyből tovább tud lépni, ahol új és új lehetőségei támadnak". (HERMANN 1984. 666.)

A tevékenységek tudatos irányítása feltételezi az előzetes eszmei célkitűzést, ez pedig a valóság eszmei tükröződését. A társadalmi tevékenységet szabályozó eszmék nem közvetlenül, hanem az embercsoportok sajátos léthelyzete által meghatározott szükségletekből fakadó érdekeken és értékeken keresztül tükrözik a valóságot. A szubjektivitás szférájában az objektív szükségletek mint célstruktúrák jelennek meg, azaz összefonódnak a szükségletek kielégítésének adott módjával. Az objektív és szubjektív dialektikájának csomópontjában jelennek meg az érdekek különböző formái, amelyek az elosztás történeti módjához, az "elosztás szférájában potenciális vagy manifeszt formában jelentkező egyenetlenségekhez, az előnyszerzés vagy hátrányszennvedés lehetőségeihez" kapcsolódnak. (MURÁNYI 1980. 47.) Minden célstruktúrához meghatározott érdekszerkezet kapcsolódik. A két szerkezet a tevékenységek rendszerében egységet alkot. Az egység azonban nem jelent harmóniát. Előfordulhat, hogy a cselekvésekben az optimálistól eltérő tevékenységgel ugyanazt az elosztási arányt lehet elérni, ezért feszültség, sőt konfliktus is kialakulhat a két szerkezet között. A célok és érdekek összekapcsolódásában a nembeliség és partikularitás állandó összefonódottsága fejeződik ki, amely alapvető jellemzője a társadalmiságnak. Az érdekek rendszerében a csoportérdek jelentős szerepet bír a csoporttudat (osztálytudat) kialakulásában, az egyéni érdek pedig az individualitás kialakításában.

A célok, tevékenységek és eredmények helyeslése, vagy elítélése az értékelés s az értékelés eredményei a társadalom viszonyait megnyilvánító értékek. Az értékek eszmeileg létező minták, amelyekhez a tevékenység eredményeit viszonyítjuk. Nem közvetlenül a szükségletekhez és érdekekhez kapcsolódnak, hanem azok kielégítési módjához, eszközeihez és eredményeihez. Ami bennük értékelhető a "tevékenység s a tevékenységen belül a teljesítmény -- s az ahhoz kapcsolódó, abban szerepet játszó emberi tulajdonságegyüttes, magatartás -- amely a szükséglet kielégítésében közvetve, vagy közvetlenül szerepet játszik". (MURÁNYI 1980. 55.)

A szubjektív értékelések alapján az objektív értékek sajátos preferenciája jön létre, amely meghatározott értékrendszert alakít ki. Az értékrend a társadalmi viszonyok változása nyomán létrejövő új értékek hatására történelmileg változik, s a különböző társadalmi léthelyzetekhez kapcsolódóan eltérő értékpreferenciák alakulnak ki. A hierarchiába szer-

veződött értékek felismeréséhez, s az értékrendszerben való eligazodáshoz elengedhetetlen a társadalmi viszonyokról, a társadalom szerkezetéről, sajátosságairól kialakított kép, amely világnézet formájában segít eligazodni az értékek rendszerében. Lehetővé teszi az ember számára annak meghatározását, hogy melyek azok az értékek: /1/ amelyekhez az igazodás általánosan elvárható norma értékű, /2/ s amelyek az egyéni cselekvéshez kapcsolódó különös érdekek. A világnézet ennek alapján állásfoglalást jelent a pozitív értékek mellett, s a negatívak ellen. Tartalmában meghatározott osztályok létérdekei fejeződnek ki általánosított formában. A világnézet tehát elengedhetetlenül szükséges a tevékenység szabályozásához abban a vonatkozásban, hogy a célszerű tevékenység egyben célravezető is legyen. Lehetővé teszi annak felbecsülését, mire képes az ember, s a tevékenységhez viszonylag állandó mintát ad, tartós vezérfonalat képes nyújtani a konkrét döntések és cselekvések általános irányának meghatározásához. Az elméleti állásfoglalás, a világnézeti tartalom az ember gyakorlati tetteiben fejeződik ki, gyakorlatilag az egyénnek az objektív társadalmi létfeltételekben való szubjektív viszonyulása ölt testet a cselekvések eredményeiben.

A tevékenység folyamatában az ember nemcsak tárgyakkal kerül kapcsolatba, hanem más emberekkel is. Cselekvései tehát társadalmi jelentőségűek, hatnak a társadalmi életre, megszilárdítják, vagy gyengítik a fennálló társadalmi viszonyokat, elősegítik vagy gátolják a társadalmi fejlődést. Azok a cselekvések, amelyek nem pusztán fiziológiai, hanem egyben szociális aktusok is, erkölcsi tartalommal is rendelkeznek. Ennyiben a cselekedetek erkölcsi értékkel is bírnak. A tevékenység erkölcsi oldala a késztetések valamennyi fajtájából azokat foglalja magában, amelyek meghatározott eszményeknek megvalósítására való törekvést fejeznek ki.

Az erkölcs a világnézettől eltérően nem általában határozza meg a cselekvés irányát, hanem meghatározott vonatkozásban szabályozza. Nevezetesen, hogy mi lesz a cselekedet hatása a többi cselekvőre, illetve a társadalom különböző szféráira. Morális szempontból a cselekvések 3 csoportját különböztethetjük meg: /1/ amelyek nem jelentenek morális problémát, /2/ amelyek önmagukban nem morális jellegűek, de a lehetségszférákat befolyásoló szerepük miatt van morális jelentőségük, /3/ az önmagukban is morális cselekedetek, amelyek az ún. "határesetekben" fordulnak

elő és főként, vagy kizárólagosan erkölcsi cselekvésként léteznek. (vö.: HERMANN 1984. 674-675.) Ebből az is látható, hogy az erkölcs mozgása tág teret foglal magában, az erkölcsi kérdések az emberi élet perifériáján vagy centrumában egyaránt megjelenhetnek.

Az erkölcsi tudat sajátos formában tükrözi vissza az emberek társadalmi létét. Benne a társadalmi szükségszerűségek, az emberiség történelmi szükségletei, osztályérdekek sajátos struktúrái fejeződnek ki, olyan eszmények formájában, amelyek meghatározzák, hogy mit és hogyan kell tenni az adott létviszonyok között. Az erkölcs tehát a cselekedeteket nem oksági meghatározottságuk, hanem erkölcsi értékük alapján vizsgálja, lehetővé teszi a választást jó és rossz között. Az emberi cselekvés tehát csak annyiban jellemezhető a szükségszerűséggel, amennyiben a szituációk kikényszerítik, amennyiben azonban az egyén előtt feltárul a választás lehetősége, ha az ember képes felmérni és erkölcsi értékjellemzőkkel értelmezni a társadalmi valóságot és saját magát, akkor ez saját világának kitágulását, személyiségének elmélyülését, szabadabbá válását és önmegvalósítását is eredményezi.

Az erkölcsi tudat közösségi tudat szintjén ideálok, alapelvek, normák formájában irányítja az emberek magatartását. Az erkölcsi tudattartalmak nem lezárt rendszert képeznek, hanem folyamatot, amelyben a módosulások a társadalom anyagi szférájában bekövetkezett változások által meghatározottak. Az emberi tevékenységek változásai szükségképpen változtatják az együttműködés szabályait, amelyeket szokások, hagyományok formájában, vagy kodifikált formában is megőriznek és továbbadnak a generációk.

Az egyes emberek tevékenysége a közösség tevékenységének eleme, ezért az egyének egyfelől alárendelik tevékenységüket a társadalmi viszonyok által szükségszerűen kitermelt normarendszernek, szokásoknak, magatartási szabályoknak, alkalmazkodnak a fennállóhoz, másfelől az új tevékenységformák megjelenéséhez kapcsolódó újfajta szabályozottság a régi normákkal való szembenálláshoz, a túlhaladott normák tagadásához vezet.

Az egyén és környezete közötti viszonyokban állandó változások mennek végbe a tevékenységek eredményeinek hatására. Az egyén környezetéhez való viszonyában egyensúly megteremtésére törekszik, közben változtatja környezetét és saját magát. Az egyén és környezete között állandóan újra-

keletkező ellentmondások feloldási folyamatában alakul az ember személyisége. A tevékenység eredménye mindig kettős irányultságú: /1/ valamilyen külső objektivációban, és /2/ az egyénre mint szubjektumra gyakorolt hatásként jelenik meg. A külvilágban megmutatkozó objektív eredmény és a szubjektív eredmény egysége pozitívan hat a személyiség aktivitására, a két tényező elszakadása akadályozza a személyiség aktív önmegvalósítását.

Ahhoz, hogy az ember tevékenysége egyben valóságos önteremtő folyamat is legyen, szükséges a társadalmi viszonyoknak s benne az egyén individuális viszonyainak olyan átalakulása, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy a környezet számára kedvezőtlen feltételeit képes legyen megváltoztatni, hogy ne pusztán alárendelődni kelljen a környezeti tényezőknek, hanem különösségét, önállóságát is képes legyen felszínre hozni egyénisége fejlettségének mértékében. A személyiségben individuális módon fejlődnek ki a társadalmi viszonyok -- köztük az erkölcsi viszonyok --, s a társadalmi viszonyok átalakításával a társadalom belső szükségességéből alakítja ki azt a személyiségtípust, "amelynek objektív társadalmi viszonyai, mint benne rejlő lényege involválják önálló és önteremtő mivoltát és ezzel egyszersmind az eddigi fejlődés legmagasabb fokú emberi szabadságát. A szubjektumnak ezen fejlődési fokán válik általánossá az a törekvés, hogy önmagát mindinkább az objektivitásba tételjeze, s ezáltal egyre jobban magába fogadja és érvényre juttassa az objektivitást". (LICK 1969. 50.)

A tevékenység eredményének fentebb említett 2 tényezője a tárgyi eredményesség és az emberre, a közösségre, az egész társadalomra gyakorolt hatása azt is kifejezi, hogy az emberi tevékenység egyszerre cselekvés és magatartás, mert benne világnézeti és erkölcsi mozzanatok is lényeges szerepet játszanak. A magatartás több mint cselekvés, mert magában foglalhat bizonyos tevékenységformáktól való tartózkodást is. Ezek a mozzanatok éppen azt fejezik ki, hogy a tevékenység folyamatában az ember nemcsak szubjektumként, hanem személyiségként is szerepel.

A szubjektum és személyiség összefüggő fogalmak annyiban, hogy a személyiség mindig individuum, tehát szubjektivitás nélkül nincs személyiség, ugyanakkor a személyiség nem korlátozódik a szubjektivitásra. A személyiség az individuum társadalmi-tevékenység jellegét mutatja meg,

kifejezi a társadalmi viszonyok objektivitását, ebben az értelemben a személyiség nem más, mint az "individuális társadalmi viszonyok szubjektív formában való kifejeződésének összessége". (LICK 1969. 154.) A személyiség tehát szemben a szubjektummal érték kategória, mert "tartalmazza az ember sorsáért érzett felelősséget mint szabad öntevékenységének kiegészítőjét, s egyúttal a közösség ... sorsáért érzett felelősséget és belső kötelelességérzetet". (LICK 1969. 49.) Az etikai vizsgálódáshoz legközelebb álló problémakör a személyiséghez és nem a szubjektumhoz kapcsolódik.

A személyiség gazdagságát azok a társadalmi viszonyok határozzák meg, amelyek közt az egyén tevékenységét végzi. A személyiség fejlődésének lehetőségét a társadalom fejlettsége és struktúrája határozza meg. A termelőerők fejlettsége meghatározza a lehetséges tevékenységek rendszerét, a munkamegosztás jellege határt szab a tevékenységformák szabad választási lehetőségeinek, s az erre épülő nevelés behatárolja a személyiségfejlődés lehetséges terrénumát.

Meghatározott társadalmi viszonyok tehát szükségszerűen létrehozhatnak meghatározott embertípust. A szocialista termelési viszonyok teremtik meg azokat a feltételeket, amelyek között fokozatosan megvalósulhat a mindenoldalúan és harmonikusan fejlődő ember eszménye. A marxista etika nem abban látja a feladatát, hogy az eszményhez hozzáigazítsa a valóságot, hanem "azt kutatja, hogy a szocialista társadalomnak melyek azok a mozgástörvényei, amelyek az adott formáció személyiségei érvényesülésének közösségi feltételiből nőnek ki. Amennyiben sikerült megtalálnunk azt a meghatározó alapviszonyt, amely "itt és most" a fejlett szocializmus építésének időszakában a többi reláció rangját kiutalja, akkor erre felépíthető a mai ember magatartását értékelő mértékegységek sora". (SZILÁGYI 1978. 31.)

A szocialista embertípus nem típusembert jelent. A szocialista személyiség tartalmi jegyeit következésképpen nem határozhatjuk meg valamilyen elvont determinizmus szellemében. A szocialista személyiség tartalma ezért nem fejthető ki modell alakjában, hanem csakis olyan általános dialektikus törvények formájában, "amelyek általános determinációs formákat mondanak ki oly módon, hogy ezen az alapon lehetővé váljék a konkrét szükségszerűség megértése valamely egyszeri személyiség megértésében". A

szocialista embertípus fejlődését leíró törvényszerűségek "tudományos felhasználhatósága lényegileg abban áll, hogy elméleti alapokat nyújtanak ... /a/ ... személyiséget jellemző fejlődési szükségszerűségek egyszeri rendszerének a kidolgozásához". (SÉVE 1971. 416.)

A szocialista személyiség meghatározásának alapja nem elvont emberkép, tartalmának kifejtéséhez a konkrét gyakorlat konkrét elemzésére van szükség. Annak a szocialista gyakorlatnak az elemzésére, amelynek célja az életet emberibbé tevő szükségletek mind magasabb fokon történő kielégítése. A szocialista társadalom gyakorlata ellentmondásokkal terhelt, de a társadalmi viszonyok szocialista jellege lehetővé teszi "az egyének számára, hogy személyiségük azon alapvető ellentmondásai előtt, melyeket a szocialista viszonyok fejlődésüknek egy bizonyos szakaszában még nem küszöbölhettek ki, megnyissák a lehető legnagyobb teret a társadalmi külsővéváláshoz, és viszonylag megoldást leljenek rájuk ... mindazokban az alkotótevékenységekben, amelyek ... hozzájárulnak a társadalom magasabb szintre emeléséhez". (SÉVE 1971. 430.)

A személyiség nem születik az emberrel, kialakulása nem függetleníthető a konkrét gyakorlattól, mert az "emberi személyiség ... a tevékenységből születik, formálódik". (LEONTYEV 1979. 200.) A személyiségfejlődéshez elengedhetetlen feltétel az öntudat megjelenése. Szpirkin meghatározása szerint öntudatnak "azt a folyamatot nevezzük, amelynek során az ember tudatosítja saját cselekedeteit, gondolatait, érzéseit, erkölcsi arculatát, érdekeit, a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt helyzetét, azaz tudatosítja önmagát mint a külső természeti és társadalmi környezettől elkülönülő, s azzal meghatározott, történelmileg kialakult rendszert alkotó viszonyokban lévő személyiséget." (SZPIRKIN 1963. 113.) Az öntudat teszi lehetővé, hogy a létrejött személyiség állandó fejlődésre legyen képes. Az öntudat kialakulásához vezető út lépcsőfokai: /1/ szituatív viselkedés, a fizikai különállás érzetére felépített mások magatartására vonatkozó empirikus tapasztalatok alkalmazása saját magatartásában; /2/ a mások és saját magatartásának összevetéséből fakadó szubjektív értékelő viszonyrendszer kialakulása közben a külső hatások töreközéseként megjelenik a jellem: az erkölcsi tulajdonságok rendszere; /3/ fokozatosan kialakul az egyénben az önmagára való reflektálás készsége az öntudat, ami lehetővé teszi önmagához való viszonyának fejlesztését. Ek-

kor az egyénben meghatározott irányultság alakul ki, személyessé vált, tudatosult életprogram, olyan elkötelezettségek láncolata, amelyek a személyiség továbbfejlődésének lehetséges tartamát behatárolják. A személyes életprogram magában foglalja az erkölcsi eszmény, alapelvek és normák ismeretét, valamint azok meggyőződésen alapuló elfogadását, átélését is. Az egyén erkölcsi szempontból akkor értékelhető személyiségként, ha felismeri és sajátjává teszi a közösség által létrehozott erkölcsi követelmények tartalmát, jelentőségét, ha képessé válik önértékelésre, mások cselekedeteinek megítélésére, önnevelésre, és mindezek eredményeképpen cselekedeteit önként alárendeli a közösségi célkitűzéseknek.

Az önértékelés az önismereten alapszik, és kiterjed az egyén minden tulajdonságára, sőt magatartásának egészére, amennyiben magában foglalja azokat az értékeléseket, amelyek társadalmi hatásként érik a személyiséget. Az önértékelésben az egyénnek a társadalomhoz való viszonya fejeződik ki, így tehát elengedhetetlen feltétele a világnézet kialakulásának s az ebből következő erkölcsi alapállásnak. Az önértékelés magasabb szintje az önelemzés, amely átmenetet képez az önszabályozáshoz. Első formája az önmegismerés és önértékelés egysége. E folyamat eredményeként az önbírálat és a lelkiismeret segítségével a személyiség kialakítja a követendő magatartáshoz szükséges értékhierarchiát. Az önszabályozás mostmár magasabb szinten önértékelés és önkontroll egységeként nyilvánul meg.

A fent említett folyamat teszi lehetővé a személyiség számára, hogy önmagát az adott közösség szubjektumaként tekintse, s az objektív helyzetéből fakadó szükségszerű cselekvések értelmében tevékenykedjen.

A személyiség struktúráján belül megkülönböztethetünk külső és belső réteget, amelyek az objektív társadalmi viszonyok szubjektívvá válásának fokozatait fejezik ki. Minél mélyebben képes a személyiség belsőjévé tenni a társadalmi viszonyokat, annál inkább képessé válik önálló állásfoglalásra, a társadalmi szerepek elfogadására és azok megvalósítására is.

A személyiség tehát olyan ember, aki képes meghatározott módon viszonyulni környezetéhez, "tudatosan létesíti ezt a viszonyát úgy, hogy az egész lényében megnyilatkozik". (RUBINSTEIN 1974. II. 1047.)

A személyiség fejlődését elősegítő tényezők között döntő jelentősége van a társadalmi feltételeknek, a környezetnek. E feltételek között alap-

vetőek az anyagi tényezők, amelyek objektív feltételekként léteznek, s ezek hatása a személyiségre nem a szubjektumok akaratától függ. A személyiség fejlődését elősegítő tényezők másik csoportját az eszmei-nevelő tényezők alkotják. Az objektív és szubjektív nevelő tényezők vizsgálatánál le kell szögezni, hogy a személyiség kialakulása szempontjából "az önmagukban vett életfeltételeknek, a társadalmi környezetnek, a társadalmi érintkezésnek van elsődleges és döntő jelentősége". (HARCSEV 1976. 238.) Ezért tehát a nevelés eredményességének alapvető kritériuma, hogy irányultsága legyen összhangban a szocialista létviszonyokból fakadó tendenciákkal, ellenkező esetben a pedagógiai erőfeszítéseket a szándékolttal ellentétes eredmény követi.

A szocialista társadalomban végbement változások: az iparosítás, urbanizáció, a tömegkommunikáció fejlődése, a technikai és tudományos fejlődés elsősorban pozitív hatást gyakorol a személyiség fejlődésére, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy ugyanezek a jelenségek feszültségeket okoznak, nehézségeket is támasztanak a nevelésben. A változások hatásának eredményeként megváltozott a személyiség társadalmi ellenőrzésének egész rendszere. A társadalmi normák betartásának ellenőrzése már szinte lehetetlenné válik közvetlen formában az "urbanizált társadalomban". Egyre nagyobb szükség van tehát a közvetlen külső ellenőrzést felváltó belső kontrollra. Ha ugyanis a külső ellenőrző rendszer gyengülését nem követi a belső ellenőrző mechanizmusok erősödése, olyan "erkölcsi vákuum" alakul ki, amelyben a személyiség viselkedését már nem társadalmi indítékok ösztönzik, hanem ösztönös, érték nélküli negatív individualista indítékok irányítják. Az emocionalitást nélkülöző individuum tevékenységének eredménye az önérvényesítés, nem az önmegvalósítás. Az ismert szovjet szociológus: A. Subkin az ilyen embertípust "komputerembernek" nevezi, akinek a tevékenységét szélsőséges típusú racionalitás jellemzi, amely a maga szempontjából csak azt tartja számon: előnyös-e számára ezt vagy azt a pozíciót elfoglalni más emberekhez való viszonyában. Cselekedetei nem rendelkeznek erkölcsi indíttatással. Ha személyes hasznot jelent számára, figyelmen kívül hagyja kötelességeit, bármilyen elkötelezettség megszegésére képes.

A szocialista társadalomban a nevelésnek kettős feladatot kell betölteni: /1/ hogy "az embert a már meglévő és a még kialakítandó feltéte-

leknek megfelelően formálja, tudatát és magatartását közelebb hozza ezeknek a feltételeknek a jellegéhez". A társadalmi környezetnek az egyénre gyakorolt hatása mellett /2/ olyan feltételeket kell kialakítani, "amelyek előmozdítják a személyiség gazdagodását, történetileg meghatározott emberi szükségletek és törekvések kielégítését, az ember mindenoldalú fejlődését". (MIHALYK 1982. 275.) Következésképpen a nevelés két oldalt foglal magában: /1/ a társadalmi nevelés és /2/ önnevelés egységét.

A nevelés folyamatának bonyolult összefüggésrendszere a komplex nevelésben valósítható meg, amelyben egységet alkot az /1/ eszmei-politikai nevelés, /2/ munkára nevelés és /3/ erkölcsi nevelés. A nevelésben a három tényező olyan rendszert alkot, melyben az elemek összefüggnek, szoros kölcsönhatásban állnak egymással, s csak az elméleti vizsgálódás során lehetséges foglalkozni valamely tényezővel különállóan.

A nevelés komplex rendszere alapján a gyakorlatban lehetővé válik a társadalom különböző csoportjai eltérő léthelyzetéből fakadó objektív eltéréseinek figyelembe vétele, megvalósítható a nevelés tárgyának differenciált kezelése, miáltal elérhető minden társadalmi és életkori csoporttal (iskola, család, munkahely stb.) és ezen keresztül minden egyes személyiség sajátosságaival való foglalkozás. A marxista pedagógia filozófiai kiindulópontjának megfelelően az emberi személyiséget úgy tekinti, hogy az meghatározott tényezők hatására dinamikusan változik, fejlődik, ugyanakkor minőségét megőrzi a fejlődés folyamán. A nevelés lényegéhez tartozik, hogy nemcsak a nevelő, hanem a nevelődő aktivitása is elengedhetetlen az eredményességhez, végső soron tehát az ember önmagát formálja a nevelés hatására. Ezt a folyamatot a társadalom irányítja, s a tevékenység egész sor feltételtől függ, de annál inkább nem szabad elfeledkezni az önnevelés folyamatáról, amely a személyiség tartalmát eredményező önmegvalósítás formai kereteként szolgál.

Az etikai irodalomban az utóbbi évtizedben egyre inkább a figyelem középpontjába került a nevelés objektuma és szubjektuma közötti kapcsolat vizsgálata. Több szerző hangsúlyozza, hogy a személyiség erkölcsi világának kialakulását kettős, de egységes folyamatként kell vizsgálni, amelyben az egyén egyfelől a társadalmi hatás objektumaként, másfelől aktív szubjektumként szerepel.

A nevelés és önnevelés fogalmát nemcsak a pedagógiában, hanem a fi-

lozóiában is használják. A nevelés -- fogalma szerint -- a szubjektum céltudatos befolyása a nevelés objektumára. Amikor tehát nevelés és önnevelés egységéről beszélünk, azt fejezzük ki, hogy a személyiség egyidejűleg objektuma és szubjektuma a nevelésnek.

Az erkölcsi nevelésben az önnevelés különös jelentőségre tesz szert abban a vonatkozásban, hogy az önnevelő hatás példa formájában közvetlenül, vagy a saját személyiségünkhöz való felelősebb viszony kialakítására ösztönző erkölcsi légkör létrehozásával közvetetten befolyást gyakorol más emberek magatartására. Az önnevelésnek ezért axiológiai jelentősége van. Az önnevelés a társadalom szükségletei szempontjából pozitív vagy negatív jelentésű aszerint, hogy társadalmi szempontból jó vagy rossz tulajdonságok megszilárdítására irányul. Az önnevelés a nevelés "» folytatása « a szubjektumban, annak az erkölcsi nevelési folyamatnak a belső, intim oldala, amelyet a társadalom az egyénnel szemben megvalósít. Az önnevelésben megnyilvánul a tudat aktivitása, amikor az maga is ható okká válik, a tudat bizonyos elemei hatnak a többire is, például az értelem az érzelmekre". (KISZELJOV 1977. 8.)

A marxista pedagógiában az erkölcsi nevelés a társadalmi nevelés egységes folyamatának szerves alkotórésze. Magában foglalja a társadalom erkölcsi tudatában kifejeződő tartalmak megfogalmazását, ezek tudatosítását, hogy az egyén képes legyen irányítani és ellenőrizni saját cselekedeteit. Az erkölcsi nevelés feladata tehát elősegíteni a személyiség alakulását azzal, hogy a szocialista társadalom erkölcsi "kell"-jeit átfordítsuk az egyén erkölcsi értékelésébe olyan minőségben, hogy kialakíthassa a szocialista létviszonyoknak megfelelő erkölcsi értékrendjét, érzelmileg azonosuljon az erkölcsi tartalmakkal, következésképpen képes legyen élettevékenysége folyamatában összekapcsolni egyéni érdekeit a társadalommal, s az utóbbi dominanciáját elfogadni.

A komplex nevelési módszer az erkölcsi nevelésben és önnevelésben lehetővé teszi a külső és belső, azaz a kötelesség és meggyőződés egységének megvalósítását. A kötelesség az erkölcsi determinizmus formája. Sajátossága, hogy az egyén a külső objektív erkölcsi értékek elfogadásával nem pusztán az adott szituáció szerint cselekszik, hanem cselekvése a társadalmi fejlődés objektív tendenciájával esik egybe. Ha az egyén a kötelességét felismerve és elfogadva bensőjévé, meggyőződéssé alakítja, ak-

kor az erkölcsi determinizmust egyéni szabadságként élheti meg. Az erkölcsi kötelesség szabad és aktív teljesítése lehetővé teszi, hogy az egyén ne pusztán engedelmessé váljon a közösségi követelményeknek, a kötelesség teljesítése ne önfeladást, konformizmust vagy nonkonformizmust eredményezzen. Olyan társadalmi feltételeket kell ehhez teremteni, ahol az önmegvalósítás nem a fennálló megtagadása révén érhető el. Ezt mozdítják elő a szocialista viszonyok, mégpedig abban a vonatkozásban, hogy a személyiség és a társadalom gazdasági-politikai érdekeinek egységesülése lehetővé teszi -- a társadalmi tulajdon alapján --, hogy az egyén közösségért végzett cselekvése saját érdekeinek megvalósítását is eredményezze.

A szocialista társadalmi viszonyok fejlődése következtében kiküszöbölődik az egoizmus és altruizmus ellentéte, s lehetővé válik a kollektivitás és gazdag individualitás együttes megvalósítása.

A szocialista erkölcs alapelveinek, a kollektivitás-humanitás elvének gyakorlati megvalósítása hosszú és bonyolult folyamat, amelyet nem szabad leegyszerűsíteni. A szocialista társadalom fejlődésében a kollektivisták magatartás mellett "az individualista szemlélet, a mások rovására, a társadalom kárára való gyarapodás törekvése egyik-másik emberben még a szocialista viszonyok végleges kialakulása után is megmarad, sőt olykor újra is termelődik". (ANDROPOV 1983. 59.) A szocialista társadalom fejlettebb szakasza azonban magával hozza az erősödő türelmetlenséget az amorális viselkedéssel, a humánus emberi viszonyok megsértőivel szemben.

Az amorális magatartás jellemzői mint a protekció, a klikkszellem, bürokratizmus stb. helyrehozhatatlan károkat okoznak az egyének erkölcsi érzékében és az életigenlő erkölcsi felfogásban. Hatására erősödnek azok a tendenciák, amelyek az üres individualizmust tükrözik. Ezért a társadalmi közösségekben és szervezetekben olyan erkölcsi légkört kell teremteni, amely lehetővé teszi és ösztönzi a kölcsönös tiszteletet, az emberi méltóság tiszteletben tartását, az igazságosságot, érzékenységet a magas szintű, öntudatos fegyelem iránt, mély felelősségérzetet a kapott feladattal szemben, élesedő türelmetlenséget mindennemű fegyelemsértéssel, szabályszegéssel szemben, azaz a kollektívizmus igazi tartalmának kibontakoztatását.

A kollektivitás-humanitás gyakorlati érvényesülése az egyén számára

egyaránt lehetővé teszi a kollektívához alkalmazkodást és elkülönülést, ahol az alkalmazkodás nem az egyéniség megtagadása, hanem az elkülönülés sajátos minősége, kollektivistikus önmeghatározás.

A közösségiség és individualitás egységének követelményében fogalmazódik meg az önmegvalósítás igazi tartalma, a személyiség mindenoldalú és harmonikus fejlődése. A személyiségformálás reális alapja tehát a szocialista közösségek tudatos fejlesztése. A nevelésben azonban feltétlenül meg kell valósítani, hogy az egyént a szűkebb és tágabb közösségekkel egyaránt összekapcsolja a tevékenysége, hogy a közvetlen közösségek a lehető legszélesebb cselekvési lehetségskálát biztosítsák az egyén számára, hogy minden egyes ember számára elérhetővé tegyék az egyéni készségek és hajlamok leoptimálisabb kibontakoztatását.

I r o d a l o m

- Andropov, J. (1983): A békéért, a szocializmusért. Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Harcsev, A. (1976): A nevelési folyamat dialektikájáról. In.: Erkölc, eszmény, etika. Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Hermann István (1984): Ontológiai bevezetés az etikához.
Magyar Filozófiai szemle 1984. 5-6. sz.
- Kiszeljov, V. P. (1977): Nравственное самовоспитание. Moszkva.
- Leontyev, A. Ny. (1979): Tevékenység, tudat, személyiség.
Gondolat--Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Lick József (1969): Személyiség és filozófia. Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Mihalyk, M. (1982): A szocialista személyiség önnevelése. In.: Szocializmus és személyiség. Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Murányi Mihály (1980): A társadalmi tudat / Struktúra-funkció.
Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Rubinstein, Sz. L. (1974): Az általános pszichológia alapjai.
Akadémiai Kiadó Bp.
- Séve, L. (1971): Marxizmus és személyiségelmélet.
Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Szilágyi Imre (1978): A klasszikus német idealista filozófia etikájáról.
A filozófia időszerű kérdései 32. sz.
- Szpirkin (1963): A tudat eredete. Gondolat Könyvkiadó Bp.